

ДРУШТВЕНО ПОЖЕЉНО ПАМЋЕЊЕ

Државне идеологије и покушаји реконструкције идентитета

Апстракт: Рад је заснован на искуствима стеченим кроз делатност остварену на територији за коју је надлежан Завод за заштиту споменика културе у Краљеву. За потребе овог рада разматрани су меморијали посвећени жртвама ратова за ослобођење и куће народних хероја Другог светског рата, на чијим примерима је очигледан (дис)континуитет у култури сећања. Покушали смо да прикажемо како одуство колективног памћења утиче на очување споменичког наслеђа, а самим тим и на одуство осећаја заједничког идентитета. Нагли резони у државним политикама, који су настајали као производ ратних дешавања, утицали су на напуштање старијих традиција и означавали су покушаје стварања нових без сигурних ослонаца у народној традицији или личном доживљају заједнице. Збуњеност коју заједница осећа према местима некадашњег поштовања је очигледна, а још је израженије неразумевање поштовања наизглед супротстављених делова наслеђа. Све ово је створило народ без јасног идентитета и поимања прошлости у претходних 150 година. Пројекат поигравања са колективним памћењем народа потпуно је успешно реализован, без јасних смерница шта и како даље...

Кључне речи: споменичко наслеђе, ратови, традиција, континуитет, колективно памћење

Памћење једног народа изражава се кроз скуп веровања, обичаја, норми и вредности које се преносе са колена на колено, и назива се традицијом. Поштовање простора такође је саставни део живота заједнице. У зависности од карактера и врсте одређени простори везани су за годишњи циклус обичаја, као Молитве, Црквине или лековити извори, док су одређена места поштована као простори строгог табуа – хајдучки гробови, стара гробљишта. Упркос постојању друштвено установљених правила понашања, уобличе-

* Марија Алексић Чеврљаковић је археолог, а мр Катарина Грујовић Брковић, етнолог-антрополог у Заводу за заштиту споменика културе Краљево.

них у законима, свакодневни живот Срба, све до половине XX века, регулисан је искључиво вишевековним традиционалним нормама, преношеним са генерације на генерацију. Присуство колективног памћења, огледа се у заштити и очувању културног наслеђа, које представља вредности једног народа и територије у прошлости. У периоду новије историје однос према традицији и наслеђеним веровањима и обичајима значајно је промењен.

Рад је заснован на искуствима стеченим кроз теренски рад на територији за коју је надлежан Завод за заштиту споменика културе у Краљеву.¹ Независно од врсте културног добра, дефинисаног у Закону о културним добрима Републике Србије, за потребе овог рада разматрани су меморијали посвећени жртвама ратова за ослобођење и куће народних хероја Другог светског рата, на чијим примерима је очигледан (дис)континуитет у култури сећања. Брига о културном наслеђу је брига о идентитету заједнице, па је стога начелно независна од дневнополитичких збивања. Међутим, пракса службе заштите потврђује супротно.

На територији Завода у Краљеву, проучавањем споменичког материјала, јасно се издвајају четири преломна периода у којима долази до креирања нових државних датума и до редеофинисања културног места, односно простора:

1. Самостална српска држава
2. Балкански ратови и Први светски рат, формирање краљевине јужнословенских народа
3. Други светски рат и увођење републиканског уређења на комунистичкој идеји
4. Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

Самостална српска држава

Током XIX и почетком XX века значајну улогу у обликовању свакодневног живота и понашања имао је култ покојника – хероизованог претка. Из овога је проистекла брига о надгробним споменицима, али и неизмерно поштовање кенотафа, постављених у знак сећања на припаднике војске (*слика 1*).² Постављање споменика имало је за циљ обезбеђивање материјалног обележја за које ће се везати душа покојника, како би продужила загробни живот,

¹ Завод за заштиту споменика културе у Краљеву основан је 5. фебруара 1965, одлуком Скупштине Среза Краљево. Циљ оснивања Завода био је систематско бављење наслеђем на простору југоисточне Србије и његова правна и техничка заштита, коју стручњаци установе спроводе на територији 25 општина, подељених на четири административна округа (Рашки, Моравички, Златиборски и Расински). До данас на територији за коју су надлежни стручњаци Завода заштитили су преко 300 непокретних културних добара, међу којима је 33 категорисано од изузетног, а 94 од великог значаја. (Грујовић Брковић 2016: 9–23)

² Фотографије коришћене за потребе рада саставни су део документације која се чува у архиви Завода за заштиту споменика културе у Краљеву (фотограф Далибор Анђелковић), осим слике 4, коју је уступио архив Народног музеја у Краљеву.

а блиским сродницима омогућило обављање свих обреда посмртног култа (Зечевић 1982: 71). У њиховом обликовању и пројектовању била је доминантна форма крста,³ чиме је остварен континуитет са средњовековном праксом сакрализације националне историје (Тимотијевић 2004: 9). Сазнање о улози настрадалих и њихово поштовање преношено је са колена на колена, као део живе традиције, у породици као нуклеусу за формирање сећања. Осећај заједништва у миту херојског претка, дубоко укореван код Срба, најбоље се огледа у стварању и неговању епске поезије. Јунаци епских песама, њихови подвизи и примери оданости заједници оживљавали су приликом племенских окупљања, обликовали њихову садашњост и карактер, стварајући идентитет народа. Истовремено, култ заједничког хероизованог претка, односно предака утицао је и на постављање првих меморијала. Први значајан меморијал који успоставља разлику између верских и националних симбола јесте Споменик палим за ослобођење Београда 1806, постављен 1848. године. За разлику од претходно помињаних споменика којима доминира верски симбол, у овом случају крст је завршни елемент постављен на масивном постаменту облика квадрата, на којем је уписан симболичан текст у част ослободилаца.

Сл. 1 – Споменици крајпуташа у селу Братљево, планина Голија, општина Ивањица
ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Балкански ратови и Први светски рат, формирање краљевине јужнословенских народа

Формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, уводе се нови универзални празници, којима се покушава формирати нова нација Југословена. Велике победе српског народа у балканским и Првом светском рату славе се као потврда јунаштва и безусловног патриотизма, али и као потврда стварања новог национализма и југословенства (Марковић 2016:118; Суботић 2006: 218). Мали споменици посвећени појединачним жртвама које

³ Споменик од ружичастог мермера посвећеног Првом српском устанку подигнут у септембру 1804. на Великој пијаци у Панчеву сматра се најстаријим меморијалом у Србији (Суботић 2006: 84).

подижу породице настрадалих настављају да постоје, али на маргинама јавности. Истицање идеје жртвовања за остваривање националних циљева, овенчано је изградњом Споменика незаном јунаку на Авали. Изградњом овог споменика утемељен је тип ратничког споменика као важног елемента у интегрисању нације и њеног мобилисања за ослободилачка ратове (Тимотијевић 2004: 21–22).

Сл. 2 – Споменик српским ратницима палим за слободу отаџбине 1912–1918, град Краљево
ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Најзначајнији споменик овог периода, на територији у надлежности Завода, налази се на централном кружном тргу у Краљеву (слика 2). Споменик српским ратницима палим за слободу отаџбине 1912–1918,⁴ постављен је тридесетих година XX века као доминантно обележје централне градске зоне. Постављање споменика на монументалном постолу, у средишту града указује и на потребе наручиоца да се ода почаст и да се не заборави жртва једне генерације. Занимљиво је да је споменик у Краљеву изграђен добровољним прилозима захвалних потомака и преживелих учесника рата. Отуда и не треба да чуди одсуство знакова владајуће државне идеологије.⁵ Положајем споменика дефинисана је симболичка топографија Краљева, чиме се потврђује могућност политичке употребе простора (Bogozan 2016: 167).

⁴ Аутор споменика је вајар Роман Верховски, а фигура војника, висока шест метара, изливена је у ливници Јеремић у Београду. Више о споменику у: Драшковић 2008: 221–238; Матијевић 2009: 210.

⁵ На северозападној страни постамента представљен је грб Србије са четири оцила и стилизованом круном.

Променом политичке идеологије, након завршетка Другог светског рата споменик је измештен на Војничко гробље у Краљеву 1959, да би 1982. залагањем грађана и подршком локалне самоуправе био враћен. Десет година касније Трг на којем се налази добио је име Трг српских ратника.⁶ Тек почетком XXI века, када су удружења бораца установила организоване посете и полагање венаца поводом обележавања значајних датума,⁷ споменик је постао меморијал. Живот на градском тргу обликује се у сенци војника већ скоро четрдесет година. Популарни Милутин постао је препознатљиви белег, *land mark* града, за који су новије генерације нераскидиво везане. Ипак, већина није свесна примарне идеолошке поруке, којом споменик треба да подсећа и опомиње на страдања и хероизам Српске војске током Првог светског рата.

*Други светски рат и увођење републиканског уређења
на комунистичкој идеји*

Најдубљи рез у политичкој историји Србије, који је означио и одрицање тековина из прошлости, десио се завршетком Другог светског рата. Политички заокрет није само имао утицаја на званични државнички церемонијал, већ је у великој мери утицао на традиционални живот становништва западне Србије. Забрана или ограничење народних обичаја, који су се у великој мери преплитали са религијом, заувек су изменили свест народа. Промена позиције религије и увођење појма секуларизације⁸, донело је нове интерпретације света, потпомогнуте индустријском, социјалном и политичком револуцијом, новим бројним научним и медицинским открићима (Павићевић 2011: 232). Појачана индустријализација и миграције село-град прекинуле су нити, које су деценијама или вековима везивале заједницу и место.

Насупрот традиционалним просторима, државна политика установила је знаменито место, као простор годишњег окупљања, са циљем јачања колективног духа заједнице, за сваки крај у западној Србији. Ствара се нова симболика простора, којом се често негирају старе традиције. Величање војничких, али и бројних цивилних жртава, без обзира на веру и националност, изградило је идеју братства и јединства. Као последица секуларизације, смрт појединца отргнута је из религијског контекста и узурпи-

⁶ До 1903. године трг је носио име по краљу Александру Обреновићу, након Мајског преврата називан је само Пијаца, током аустроугарске окупације Трг Франца Јозефа (Franz Jozef Platz), а између два светска рата Престолонаследников и Трг краља Александра I. Као што је то био случај у већини градова бивше Југославије и централни трг у Краљеву након Другог светског рата добио је име Трг маршала Тита, које је носио до 1992. године.

⁷ Централна комеморација и опело обавља се сваке године на Дан примирја у Првом светском рату уз присуство великог броја грађана и челних људи Градске управе. Дан примирја у Првом светском рату, 11. новембар у Србији се од 2011. године обележава као државни празник.

⁸ Појам секуларизације и секуларизма подразумевају одбацивање вере и верских уверења, као и ослобађање од утицаја цркве (Клајн, Шипка 2010: 1114).

рана од стране државне политике, чиме је омогућено да сама политика постане својеврсна религија (Павићевић 2011: 235–236). У осмишљавање споменичких комплекса на местима страдања, који почивају управо на тој идеји, укључени су најзначајнији уметници, па су меморијали настали у овом периоду и вредна уметничка дела. Дакле положај споменика и његов изглед битне су компоненте које доприносе стварању осећаја код заједнице којој се споменик обраћа (Манојловић Pintar 2014: 8/11). Посебно значајни комплекси на простору југозападне Србије (Миљанић, Павловић 2006: 236–246) формиран су у Краљеву, Крушевцу, Чачку, на Јабуци код Пријеполја, на Кадињачи (слика 3).

Сл. 3 – Меморијални комплекс Кадињача, град Ужице
ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Сл. 4 – Гробље стрељаних 1941, град Краљево

ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Спомен-парк, који носи име Гробље стрељаних 1941,⁹ је меморијални комплекс посвећен трагедији коју је Краљево доживело октобра 1941, када је у одмазди стрељано 2.190 људи свих узраста и оба пола. Већ током Другог светског рата место је било обележено дрвеним крстовима (слика 4), које је поставила родбина страдалних, а по окончању рата преуређено је, крстови повађени, а хумке ограђене каменим стубовима између којих су развучени ковани

ланци. Радови на изградњи Спомен-парка, као места у којем ће се јасно изражавати жртве и нехуманост Другог светског рата, отпочели су 1971 (слика 5).¹⁰ Централни део гробља са северне стране оивичен је класичним

⁹ Више о споменику у: Јончић 1971; Јоветић 1978; Опомена 2011; Драшковић, Ристић 2003; Крејаковић 2013.

¹⁰ На конкурс који су 1970. расписали Скупштина општине Краљево и Савез друштава архитеката Србије прву награду и право на реализацију пројекта добили су Спасоје Крунић и Драгутин Ковачевић.

амфитеатром, као местом окупљања. Хумке стрељаних у аутентичном облику, уоквирене су мермерним елементима, који представљају у расту пресечена стабла, симболишући прекинуте животе. Читав пројекат је у старту осмишљен тако да не делује завршено, већ да се стално дорађује и да се допуњују спискови жртава. Током друге половине XX века меморијални комплекс у Краљеву био је место одржавања комеморативних скупова током дана жалости 14. октобра, када је 1941. отпочело стрељање. Тим скуповима присуствовао је велики број грађана, рођака и пријатеља стрељаних, представника локалне самоуправе, градских установа и предузећа, ученици основних и средњих школа, студенти. Запослени у установама културе имали су обавезу да сваке године припреме адекватан садржај, који ће бити презентован присутнима, а којим ће се одати почаст страдалима чији посмртни остаци су положени у хумкама комплекса.

Сл. 5 – Гробље стрељаних 1941, град Краљево, град Краљево
ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Сећање на цивилне жртве искоришћено је и за величање народноослободилачке борбе, па је тако организован још један догађај уочи 14. октобра. Наиме Краљевчани су се окупљали у Парку код Железничке станице, код Споменика отпора и страдања/победе, Лојзеа Долинара. Организована су дежурства дан уочи 14. октобра, на чувању прометејских ватри. Прометеј, као оличење храбрости, човекољубивости и тежње за слободом, искоришћен је у оснаживању духа заједништва и јачању идеолошких схватања.

Глорификација појединаца, стварањем институције лика и дела народних хероја и заштита њихове родне куће или куће у којој су живели као меморијалних комплекса, такође је послужила за стварање нације повезане истим идеалима. Ови меморијални центри били су места окупљања чланова породице, преживелих сабораца и партијских чиновника, али и целокупне заједнице. Посебан пијетет уживали су деца борци, који су своје младе животе поклонили народној борби за ослобођење. Лик истакнутог бомбаша хероја Саве Јовановића Сирогојна¹¹ поштован је у целој земљи, а наро-

¹¹ Као веома млад, са само 15 година, приступио је НОБ-у 1941, а две године касније постао је и члан КПЈ, након чега је веома брзо смртно рањен у борби на Мравињацима. За изузетну храброст показану са само седамнаест година, када је погинуо, 1953. је проглашен за народног хероја. (Gr. autora 1982: 346)

чито у Златиборском крају из којег је Сава потекао. Кућа у родном селу Трнави (**слика 6**), постала је, место годишњег програма и ходочашћа представника локалне власти и чланова Комитета. У форми мале музејске поставке у њој су чувана сећања на херојска дела једног младог човека.

Сл. 6 – Родна кућа народног хероја Саве Јовановића Сирогојна у Трнави, општина Чајетина

ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Присуствовање програмима и манифестацијама, који су величали одређене датуме везане за заједничке жртве комунистичке борбе, имало је за циљ да створи хомогену нацију уједињену идејом социјалистичке равноправности. Међутим, укљученост појединца није била лични избор, нити је проистицала из његових интимних доживљаја везаних за догађај или место. Потискивањем осећаја личних губитака, односно ускраћивањем истинског жаљења породицама и суграђанима, изгубила се и могућност обликовања групе појединаца који стварају памћење и онда када се свечаности заврше.

Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије

Идеологија која је после Другог светског рата градила идентитет нагло је нестала почетком деведесетих година XX века, а унутрашња политика је у потпуности реконструисана. Истовремени процеси стварања нових националних држава и успостављање етничких граница и повратак религији, као битном обележју нације и најважнијем чиниоцу у формирању идентитета (Павићевић 2011: 9–10), довели су до ренесансе националног поноса и поновног окретања ка славној и потиснутој средњовековној прошлости Србије. Овакав процес, који се још увек осећа у појединим деловима територије, довео је до тога да заједница препознаје искључиво средњовековно наслеђе (манастире и цркве) као вредно културно наслеђе (Алексић Чеврљаковић 2016: 29). Промоцијом националне и верске посебности ствара се анимози-

тет према државној идеологији насталој после Другог светског рата, чији сведоци моћи настављају да постоје у виду великих меморијала.

Догађаји који су обележили деведесете године XX века, означилу су почетак новог односа Краљевчана према споменичком комплексу Гробље стрељаних 1941, који је остао готово исти до савременог доба. Бринући о свакодневним егзистенцијалним проблемима, а везујући меморијал за владајуће структуре из претходног периода, суграђани све мање одају почаст настрадалима. Комеморације, чија је централна тачка постао религијски обред – опело, и даље се одржавају сваке године, али их посећују само блиски сродници стрељаних. Краљевчани више немају обавезу присуствовања. Свесна чињеница да је посећеност све мања, Градска управа 2017. године препоручује основним и средњим школама организовани одлазак на комеморацију. Број присутних те године био је знатно већи него претходних деценију и по. У оквиру меморијалног комплекса у току је изградња капелеротонде по пројекту архитекте Спасоја Крунића, која суграђанима пружа могућност традиционалних начина жаљења (хришћански ритуали), независно од државних комеморативних свечаности (Manojlović Pintar 2014: 6/11).

Распадом Југославије институција народног хероја у потпуности је заборављена. Заштићене куће лагано пропадају, јер су одавно изгубиле своју примарну функцију и не служе за становање. Старање о кући народног хероја Саве Јовановића Сирогојна, распадом социјалистичког система, препуштено је искључиво власницима у чијој окућници се налази. Кућа народног градитељства,¹² која је одавно изгубила своју примарну стамбену функцију, на овај начин изгубила је и комеморативну функцију. Незаинтересовани власници, будући да кућу нико не посећује, немају интерес да је одржавају. Пропадање је евидентно, животиње и атмосферске прилике делују на слабе грађевинске материјале којима је кућа саграђена. Кроз кров се види небо и питање је дана када ће кућа коначно пасти, или ће је власници уклонити због безбедности чланова породице.

Исту судбину дели кућа народног хероја Милоша Дивца¹³ у Дренови код Пријепоља, чије потпуно нестајање је неминовно, услед неадекватне наме-

¹² Родна кућа истакнутог бомбаша хероја представља типичан традиционални стамбени објекат златиборског краја. Саграђена је дрветом на косом терену, правоугаоне основе, са подрумом и приземљем, које се састоји од куће са огњиштем и собе. Кров је веома стрм и покривен шиндром. У склопу обележавања тридесетогодишњице од завршетка Другог светског рата 1977, изведени су радови на техничкој заштити (Павићевић–Поповић, Домазет 1980: 356).

¹³ Кућа Милоша Дивца саграђена је 1946, на месту старе породичне куће, спаљене током Другог светског рата. Очувана је и заштићена због изузетног историјског значаја, јер је у њој 7. децембра 1941. одржана седница Врховног штаба НОВ, на челу са другом Титом, на којој су донете многе важне одлуке за борбу против окупатора, између осталог и она о формирању Прве пролетерске бригаде (Станић 1975: 325).

не (депо старих ствари) у комбинацији са атмосферским падавинама. Поред наведена два примера, бројне су и друге зграде народног градитељства, заштићене због улоге у Другом светском рату, које пропадају, а неке су већ у потпуности нестале.¹⁴

Покушаји реформације националне свести

Тренутна државна политика покушава да изгради идентитет кроз афирмацију страдања и победе српског народа у Првом светском рату, али и признавање доприноса антифашистичкој победи у Другом светском рату поштовањем цивилних жртава. Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, преко Сектора за пензијско и инвалидско осигурање и борачко-инвалидску заштиту, улаже средства у конзервацију и уређење значајних меморијала у циљу њихове реафирмације. У неким случајевима, нарочито споменицима везаним за Први светски рат, оживљавају се и комеморативне свечаности. За бригу о споменицима након завршених радова задужена је локална самоуправа, али та брига се углавном завршава на папиру. Увидом у стање на терену очигледно је њихово занемаривање и запуштеност.

Сл. 7 – Родна кућа Милунке Савић у
Копривници, општина Рашка
ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

унки Савић (филм, изложба, представа). Једина места у Србији где су све време чувана сећања на ову хероину Великог рата су њена родна Копривница и Јошаничка Бања¹⁵ у општини Рашка.

Буџетом Републике Србије за 2014. годину, преко Министарства културе и информисања, опредељена су средства за конзерваторске радове на споменицима Великог рата. Између осталог, захваљујући ангажовању Завода за заштиту споменика културе Краљево, израђен је пројекат реконструкције

Један од изразитих примера је и покушај рехабилитације хероине из Првог светског рата Милунке Савић. Упркос херојским делима којима је задужила нацију, и домаћим и страним одликовањима које је с поносом носила, Милунка Савић била је заборављена све до обележавања јубилеја 100 година од почетка Великог рата. Република Србија покренула је низ акција и манифестација у оквиру којих је промовисана и прича о Милунки Савић.

¹⁴ Такви су следећи примери: кућа Томислава Бошковића у Радоињи код Нове Вароши, у којој је одржано заседање Врховног штаба на челу са другом Титом; кућа народног хероја Мирка Томића у Парцанима код Варварина; кућа народног хероја Живана Маричића у Крушевици и кућа Перише Дамљановића у Дражињићима код Краљева.

¹⁵ У Јошаничкој Бањи је 1995, на високом пирамидалном постаменту, постављен споменик вајара Љубише Манчића, који приказује Милунку Савић у природној величини.

и обновљена родна кућа Милунке Савић (слика 7).¹⁶ За старатеља над комплексом одређен је *Центар за културу Градац* из Рашке, који у сарадњи са Месном заједницом Јошаничка Бања, од 2016. године, организује *Дане Милунке Савић*. Током манифестације, чија централна дешавању су у Јошаничкој Бањи, организује се пешачка тура до Копривнице и посета Милункиној родној кући. Међутим, остатак године кућа је затворена, без проветравања и редовног одржавања, делом године и тешко доступна, будући да се налази на 800 м надморске висине. Ако се узме у обзир и то да је окућница окружена шумом, оправдана је бојазан да ће влага веома брзо започети процес деградације дрвета, који може довести до урушавања.

Чињеница да се о Милунки Савић веома дуго није много знало и говорило, промењена је почетком друге деценије XXI века, али се у односу према њеном месту рођења, наметнутом од стране владајућих државних структура, осећа празнина у памћењу дуга више деценија. Покушаји оживљавања памћења су вештачки и из тог разлога не дају инстант резултате.

Меморијалним комплексом у Љубићу код Чачка обухваћени су сви важнији датуми у историји чачанског краја¹⁷. Изградња комплекса отпочела је 1938, а завршена тек 1978, са циљем да се обележи место једне од најважнијих победа устаничке војске током Другог српског устанка.

Брдо Љубић, које се издиже недалеко од реке Западна Морава, доминантна је тачка северно од града Чачка. Идеална позиција и поглед на град определили су то место за сукоб две војске у устаничком периоду. Након изградње меморијалног комплекса (слика 8) простор је био посећиван од стране великог броја заинтересованих грађана, који су долазили из пијетета према настрадалима, чији посмртни остаци почивају у крипти. Меморијал је био редовно посећиван од стране ученика основних школа у граду (једна носи име *Танаско Рајић*), којима је на месту боја дочараван сукоб између Срба и Турака.

¹⁶ Домаћинство је саграђено у првој половини XIX века и састојало се од већег броја објеката народног градитељства (кућа као средиште окућнице, место окупљања, друштвеног живота и обављања религиозних функција, млекар, амбар, хлебна пећ, салаш и др). Након селидбе потомака домаћинство је напуштено и под утицајем атмосферских падавина се урушило. Током 2015. и 2016. године изведени су радови на реконструкцији зграда, а истовремено је пробијен нови пут, како би се обезбедио адекватан прилаз меморијалу. Машине и средства за трасирање и израду пута обезбедила је Друга бригада копнене војске Србије.

¹⁷ Централно место заузима спомен-обележје у облику обелиска високог 9 метара на постољу, украшеног бронзаним фризом, радом вајара Милована Крстића, посвећено качерском војводи Танаску Рајићу, који је страдао у Боју на Љубићу, бранећи устаничке топове пред најездом Турака 1815. Испод је смештена спомен-костуница у којој су похрањени остаци ратника настрадалих у ослободилачким ратовима (српско-турски, балкански и Први светски рат). Саставни део комплекса су и спомен-гробнице палим железничарима, споменик посвећен борцима палим у Балканским ратовима, Првом и Другом светском рату, споменик народном хероју Радомиру Ђуракићу и Црвеноармејцима.

*Сл. 8 – Споменик Танаску Рајићу
на брду Љубићу, град Чачак*

ДОКУМЕНТАЦИЈА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ У КРАЉЕВУ

Сменом генерација крајем XX и почетком XXI века споменик лагано пада у заборав, а последњих неколико година добија нову потпуно неприкладну функцију као излетиште за прославу Првог маја. На почетку овог века у два наврата издвајана су средства из буџета Министарства рада за извођење конзерваторско-рестаураторских радова.¹⁸ Стање комплекса, само три године након завршетка радова није на завидном нивоу.¹⁹ Део комплекса, који служи као парк, месна заједница одржава, док остатак зараста у растиње. Интересовање државе изостало је за један од најбитнијих сегмената комплекса. Одвојен сеоским путем, на рубу окућнице, невидљив посетиоцу, налази се споменик качерском војводи Танаску Рајићу. Велики грандиозни пројекти меморијала често негирају споменике настале из народа, према којима је тај исти народ гајио нијвиши пијетет. Надгробне крстаче, које су породице умрлих постављале изнад хумки стрељаних у Краљеву, уклоњене су ради стварања симболичке слике, спомен комплекс на Љубићу потпуно је ставио у сенку споменик Танаску Рајићу, чије је јунаштво допринело српској победи.

Уместо закључка

Посматрајући целокупан проблем из угла конзерватора, чија је основна дужност заштита културног наслеђа, последице честих промена државних политика су несагледиве. Материјално очување споменичког наслеђа, као сведока једне епохе, изискује велика новчана средства. Издвајање средстава и сређивање споменика не гарантују враћање првобитне позиције том наслеђу. У складу са одредбама Оквирне конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа (Фаро, 2005), чији је Србија потписник, појединац, односно заједница представљају кључну карику за очување наслеђа једне територије. Препознавањем локалних особености простора, како природ-

¹⁸ Радови, у организацији и уз надзор Завода за заштиту споменика културе из Краљева, извођени су 2004. и 2015, поводом обележавања 200 година од почетка Првог и Другог српског устанка.

¹⁹ Градска управа Града Чачка одредила је Туристичку организацију за старатеља, јер је пројектом уређења комплекса предвиђена изградња објекта за продавницу сувенира.

них појава, тако и простора на којима је очигледан људски утицај, гради се идентитет једне заједнице, али и читавог народа (Рипкема 2009: 122–123). Дефинисање естетских, историјских, архитектонских вредности или крајње субјективних осећања једне заједнице према простору, представљало би добре полазне основе за ревитализацију споменичког наслеђа. Колективно памћење и однос према месту у Србији готово да не постоји или је добрим делом измењен, увијен у мутно сећање негдашњег припадања. Мали споменици Првог рата – крајпуташа у неким срединама се сагледавају као део најинтимнијег наслеђа, док су у неким крајевима Србије заборављени, а често и уништени. Креирање великих меморијалних комплекса и политичко обележавање значајних датума условило је потпуно или делимично одсуство осећаја народа према тим местима. Велики заокрети у државним политикама и приступима националном питању утицали су на потискивање старијих датума и успостављање нових, који су као и они старији, заборављани променом државне политике. Генерације које су заслужне за стварање и ослобођење Србије одгајале су генерације које су поштовале југословенство краљевине Југославије, а ове опет генерације које су поштовале тековине Другог светског рата засноване на комунистичкој (социјалистичкој) идеји. Нестанком једне генерације гасило се и сећање, нестанком државне политике народ је одбацивао наметнути церемонијални протокол.... Збуњеност коју заједница осећа према местима некадашњег поштовања је очигледна, а још је израженије неразумевање поштовања наизглед супротстављених делова наслеђа. Све ово је створило народ без јасног идентитета и поимања прошлости у претходних 150 година. Пројекат поигравања са колективним памћењем народа потпуно је успешно реализован. Једначина заједница и наслеђе који граде идентитет у Србији нема здраве полазне основе. У патриотском хаосу, који су донеле деведесете године, одрасла је генерација са нејасним, али јаким патриотским осећањем. У покушају бега од нејасне прошлости, крајем XX века прибегло се ренесанси славног средњовековног периода и грађењу националног идентитета кроз верску посебност.

Фаро конвенција заговара полазиште да субјективни осећај који појединац гради према одређеном простору, или одређеним особеностима простора, треба да постане полазна тачка у ревитализацији наслеђа. Ревитализација, односно укључивање наслеђа у савремени живот заједница, механизам је који би требало да допринесе његовом материјалном очувању. Са друге стране однос заједнице према наслеђу изграђује њен идентитет, односно гради основе њене особености у односу на суседе, без обзира да ли се ради о микрозаједницама или народима. Погубни утицаји промена државних политика разорили су вековима грађени идентитет чуван у оквирима традиционалне породице, односно регионалних заједница. Осећај заједништва, без вековног историјског корена, допринео је разарању нечега што је стајало на здравим основама. Па чак и сада у периоду реформације, не постоје јасна начела на којима треба обнављати идентитет, нити се сагледава нуклеус од кога треба отпочети обнову. Породица и образовање се не сагледавају као

покретачи обнове, још увек се инсистира на програмским церемонијама, које, искуство је показало, немају снагу да изнесу препород. За то време, наслеђе смештено на маргини друштвених дешавања пропада или остаје невидљиво у очима заједнице.